

Семен Гончаренко
Інститут педагогіки і психології
професійної освіти АПН України
м. Київ

ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

В умовах глобальних соціокультурних перетворень і формування нової концепції розвитку суспільства, особливої актуальності набуває орієнтація на особистість, інтелект, культуру, науку, освіту. Це зумовлює принципово нові вимоги до якості освіти. Однією з пріоритетних стратегій удосконалення навчання і підвищення його якості є фундаменталізація освіти. Вона забезпечує умови для підготовки соціально захищеного, конкурентоспроможного спеціаліста, з високим рівнем розвитку інтелектуального, творчого потенціалу, наукової культури мислення і діяльності.

Враховуючи властивість і гостру актуальність фундаменталізації освіти, ЮНЕСКО ще в 1994 р. виробило спеціальний меморандум, в якому наголошується, що лише фундаментальна освіта дає такі знання, які забезпечують можливість орієнтуватися у будь-якому новому середовищі, і є універсальними по суті. Фундаменталізація освіти забезпечує її особливу динамізуючу соціально-економічну і цивілізаційну роль. Фундаментальна освіта оцінюється як один з обов'язкових опорних чинників національної безпеки, соціально-економічного розвитку, забезпечення країні та її народу гідного статусу в світовому співтоваристві, яке переходить від протистояння, конкуренції, гарячих і холодних війн до зближення і співробітництва з багатьох глобальних, регіональних і міжнаціональних проблем.

Фундаментальний характер освіти є одним з пріоритетів Болонського процесу. Всупереч необґрунтованим побоюванням цивілізоване входження в європейський освітній простір може лише сприяти фундаменталізації вітчизняної освіти і ніяк не здатне їй зашкодити.

Принцип фундаменталізації стосується всіх видів освіти: загальної, професійної, гуманітарної, природничої, технічної, але, зрозуміло, не однаковою мірою. Особливо важлива фундаменталізація професійної освіти, оскільки в ній традиційно увага акцентувалася на спеціальній підготовці, а проблеми духовного розвитку особистості занадто часто відходили на другий план. Фундаментальність професійної освіти сьогодні є основою професійної гнучкості спеціаліста, яка визначається постійними змінами в технології виробництва, в змісті професійної діяльності

кваліфікованого робітника, техніка чи інженера на початку третього тисячоліття.

Фундаменталізація освіти на сучасній основі означає спрямування її на узагальнені й універсальні знання, на формування загальної культури і на розвиток узагальнених способів мислення і діяльності. Освіту можна вважати фундаментальною, якщо вона являє собою процес такої взаємодії людини з інтелектуальним середовищем, у перебігу якого особистість сприймає її для збагачення власного внутрішнього світу і завдяки цьому визріває для примноження потенціалу самого середовища. Завдання такої освіти – створення оптимального середовища для виховання гнучкого багатогранного мислення, освоєння наукової інформаційної бази і сучасної методології осмислення дійсності, формування внутрішньої потреби в саморозвитку і самоосвіті протягом усього життя людини¹.

Вперше концепція фундаментальної (університетської) освіти була найбільш повно сформульована на початку XIX ст. А.Гумбольдтом. Згідно з цією концепцією предметом фундаментальної освіти мають виступати знання, які відкриває фундаментальна наука, причому передбачається, що така освіта повинна бути вбудована в наукові дослідження. Така модель реалізована в багатьох університетах світу, а не лише Німеччини. Однак з часом розвиток науки привів до такого гігантського зростання обсягу знань, що постала необхідність їх адекватного структурування і відображення в навчальних дисциплінах. У результаті фундаментальна освіта перетворилася на самостійну і надзвичайно важливу галузь інтелектуальної діяльності людини.

Фундаменталізація освіти на будь-якому ступені ніколи не зводиться лише до механічного збільшення обсягу вивчення математики, природничих технічних і соціальних наук. Фундаменталізація освіти спирається, по-перше, на системне освоєння всіх дисциплін навчального плану і набуття учнями чи студентами необхідних практичних навичок застосування теоретичних знань і, по-друге, на створення в учнів внутрішньої потреби в саморозвитку і самоосвіті протягом усього активного життя.

В історії людства були періоди, коли віддавалася перевага тенденції професіоналізації освіти, зокрема, в Україні в часи діяльності Києво-Могилянської академії, а також в роки індустріалізації. Сьогодні ідею професіоналізації освіти намагаються відтворити, "реалізувати" шляхом профілювання старших класів середньої школи, яке, по суті, зводиться до її професіоналізації. А тим часом на нинішньому історичному етапі необхідна системна модернізація змісту освіти. Головним напрямом

¹ Казанцев С.Я. *Дидактические основы фундаментализации обучения в системе высшего образования*: – Казань, 2000. – 138 с.

модернізації є перехід до багатоманітності і неперервності в освіті. Тобто освіта має проходити через усе життя людини. Сучасна парадигма освіти розглядає орієнтацію на інтереси особистості, адекватні сучасним тенденціям соціального розвитку. Особистість повинна використати освіту для свого духовного збагачення, щоб бути здатною розвивати потенціал середовища, в якому вона обертається. А це може дати лише фундаментація освіти з її великою орієнтацією на оволодіння людиною глибинними, сутнісними основами і зв'язками між різноманітними процесами навколишнього світу, розширенням інтелектуальних можливостей особистості. Крім того, єдність онтологічного і гносеологічного аспектів фундаментації створює унікальну можливість для розвитку мислення (прилучення учнів і студентів до його методології, методів і прийомів) безпосередньо на предметному матеріалі, з урахуванням його характерної специфіки. Адже фундаментальними виступають наскрізні, системотвірні наукові знання, здатні привести до структурних змін в загальній їх системі, раціональному мисленні².

Виходячи з цього, основою фундаментації освіти виступає пріоритет не прагматичних, вузькоспеціалізованих знань, а методологічно важливих, які довго живуть й інваріантні, які сприяють цілісному сприйманню наукової картини навколишнього світу, інтелектуальному розквіту особистості, розширенню можливостей її адаптації до соціально-економічних і технологічних умов, які дуже швидко змінюються.

Фундаментація освіти традиційно визначалась обсягом природничо-наукових знань. На думку Л.Я.Зоріної, традиційно фундаментація – це переливання наукового матеріалу з великої "посудини науки" в малий – навчальний предмет і, додамо від себе, з нього – в голову учня чи студента. Навчально-пізнавальна діяльність зводилася до пізнання законів природи і порядку в ній. Фундаментація розумілась як "ex defіnicіo", тобто автоматичне співвіднесення змісту навчальних дисциплін з фундаментальною галуззю наукового знання. Тому класичні навчальні дисципліни у вищих навчальних закладах набули статусу "реліктових". У зв'язку з цим відчуття цілісності, непорушності, гармонійності фундаментальної вищої професійної підготовки виявилось ілюзорним. Це привело, в кінцевому підсумку, до розриву двох культур – природничо-наукової і гуманітарної, до "мозаїчності" культури, її дефіциту, до догматизму, падіння престижу освіти³.

² Кимелев В.Г. *Фундаментализация университетского образования* // Высшее образование в России, 1994. – №4. – С.6-12.

³ Садовников Н.В. *Фундаментализация современного вузовского образования* // Педагогика, 2005. – №7. – С. 49-54.

Останнім часом, коли зросла необхідність в широко освічених, професійно мобільних, конкурентоспроможних спеціалістах, природно виникає проблема підвищення якості професійної освіти, а точніше приведення її у відповідність з сучасними вимогами. Рання спеціалізація, яка часто починається з п'ятого класу середньої школи, не досконала за максимумом знань в даній конкретній галузі, призводить до того, що вже школярі, ще не почавши пізнавати світ і себе, роз'єднуються, потрапляючи кожен в свою колію. Бурхливий розвиток науки і техніки у другій половині ХХ ст. привів до лавиноподібного зростання знань швидше, ніж удосконалювалися методи і зміст освіти. Ресурси екстенсивного розвитку професійної освіти вичерпалися, і перед професійною школою постала проблема пошуку інтенсивних технологій навчання. Традиційна школа і професійна освіта, які сформувалися в рамках іншого типу культурної комунікації і які мали свої безперечні успіхи, перестали задовольняти і суспільство, і педагогів, і батьків, і самих учнів та студентів. Настала криза класичної ідеї і моделі професійної освіти, яка позначила розрив між умовами життя, які різко змінилися, і освітньою системою, її метою, змістом і технологіями навчання. Зміст професійної освіти не може зводитися лише до знань і навчальних предметів, а технологія професійної освіти – до пасивного засвоєння навчального змісту. Головною вимогою сучасності є моральна, духовна орієнтація розвитку людини. Освічена людина – це не лише спеціаліст або особистість, це людина культури, вихована, підготовлена не лише до нормального стабільного життя, але й до змін в умовах праці, до змін способу життя.

Одним з можливих шляхів підвищення якості професійної освіти багато спеціалістів у галузі філософії освіти і методології педагогіки вважають фундаменталізацію професійної освіти. Однак ця ідея не однозначна і не цілком очевидна. Наприклад, американський досвід демонструє утилітарний, прагматичний підхід до освіти взагалі і особливо до професійної. Так, ознайомлення з навчальними посібниками з природничих наук для коледжів показує, що про системність і фундаментальність поданого в них змісту не може бути й мови. Вивчаються лише ті явища природи, закони, поняття, які мають безпосереднє застосування в конкретній професії. Такий підхід спрямований на спеціалізацію освіти, що протистоїть фундаменталізації. Уявна економічна ефективність має тимчасовий, тактичний характер, але аж ніяк не стратегічний.

Поряд з цим у світі об'єктивно підвищується потреба в широко освіченій особистості. В Європі, зокрема у Франції, навчальні посібники, наприклад, з природничих наук мають високий рівень науковості і системності. Тут більше орієнтуються на фундаментальну підготовку спеціаліста ніж на прикладну. Вважається, що засоби, вкладені

в фундаментальну освіту, працюють не лише на інтереси особистості, яка навчається, але й на суспільство в цілому, повертаючись значним прибутком в економіку держави, яка проводить таку політику. На фундаменталізацію підготовки спеціаліста зорієнтована й професійна освіта Японії.

Таким чином, суперечність між економічною раціональністю "прагматичної" професійної освіти і визнанням необхідності інтелектуального, духовного і т.д. розвитку спеціаліста можна розв'язати через фундаменталізацію освіти. Сьогодні відпадає потреба у спеціалістах з вузькою кваліфікацією в традиційному професійному розумінні, оскільки немає планового господарства і державного розподілу випускників професійної школи. Сьогодні треба готувати випускника професійної школи не до роботи на конкретному робочому місці, а до галузевого ринку праці.

Фундаменталізацію і професіоналізацію як тенденції розвитку професійної освіти не варто розглядати як конкуруючі самодостатні моделі професійної освіти. Їх краще розглядати як послідовні її рівні, які доповнюють один одного: загальнонауковий (базовий) і спеціальний (професійно-орієнтований). У цьому випадку кожен з них дістає можливість додаткового розвитку: базовий з такого, що забезпечує і допомагає, перетворюється в самоцінний, самодостатній і повноправний предмет професійної освіти; на спеціальному ж з'являється можливість для більш ґрунтовної і універсальної підготовки в професійній галузі на фундаменті різнобічної і достатньо глибокої загальнонаукової (фундаментальної) освіченості.

Обидва ці рівні, з урахуванням специфіки кожного з них, повинні зазнавати впливу фундаменталізації як процесу, який сприяє більш повному розкриттю потенціалу освіти. На жаль, ідея фундаменталізації не знайшла відображення в концепціях професійно-технічної і вищої освіти України. Тим часом необхідність і значення фундаменталізації професійної освіти зумовлюють такі положення⁴:

– фундаменталізація професійної освіти, в тому числі загальнонаукового (базового) компоненту, необхідна насамперед для гармонійної адаптації особистості до соціальних, економічних, технологічних і природних чинників життя;

– фундаменталізація є умовою багатократного підвищення професійної мобільності особистості, як у плані збільшення її можливостей змін професії, так і в плані розширення професійних функцій і можливостей в рамках основної професії;

⁴ Читалин Н.А. *Фундаменталізація професійного образования* // Профессиональное образование, Казанский педагогический журнал, 2000. – № 2 (1а). – С. 11-15.

– фундаменталізація є способом розв'язання суперечності між обсягом інформації (в тому числі й навчальної), яка стрімко зростає, і обмеженими можливостями її засвоєння окремою людиною (учнем чи студентом);

– фундаменталізація є необхідною умовою і основою для неперервної освіти протягом життя і т.д.

Фундаменталізація освіти – це основа цілісної професійної освіти, яка гарантовано забезпечує: системний рівень пізнання дійсності, здатність бачити і досліджувати механізми самореалізації і саморозвитку явищ і процесів; формування найбільш істотних, стійких, довготривалих знань, які лежать в основі цілісного сприймання сучасної наукової картини світу; формування цілісного, енциклопедичного погляду на сучасний світ і місце людини в усьому світі; оволодіння основами єдиної людської культури в її природничо-науковій і гуманітарній площинах; створення бази професійної культури і професійної майстерності; формування потреби в самоосвіті.

Реалізація названих функцій фундаментальної професійної освіти дасть можливість людині розв'язати її власні проблеми у взаємозв'язку з глобальними проблемами природи, суспільства, технології, інформації тощо. Отже, фундаментальною професійною освітою можна вважати освіту, яка забезпечує основи професійної і загальної культури сучасного спеціаліста, яка реалізується в його гуманітарній і професійній діяльності.

Розглянемо, що саме включає фундаментальна освіта. Очевидно, неправильно зводити фундаментальну освіту до вивчення фундаментальних наук. І, навіть, виділення фундаментальних основ у конкретних предметах, які вивчаються в професійній школі, не є повною реалізацією фундаменталізації професійної освіти. Наприклад, вичленивши фундаментальні поняття в математиці, інформатиці, технології матеріалів, електротехніці та інших предметах, не можна однозначно сказати, що сума цих знань буде фундаментальною в професійній освіті суспільства.

Мабуть, слід погодитися з М.А. Читаліним, який пропонує розглядати фундаментальну професійну освіту як нову самостійну систему, побудовану на інтеграції виділених фундаментальних предметних (природничо-наукових, гуманітарних, загальнотехнічних, спеціальних) понять і доповненої основними предметними професійно фундаментальними поняттями, вибудованими в структурах "фундаментальні знання", "фундаментальна діяльність і її інструментарій", "фундаментальні духовні цінності".

Виходячи з того, що професійна освіта – це процес і результат професійного становлення і розвитку особистості, який супроводжується оволодінням знаннями, навичками і вміннями з конкретних професій

і спеціальностей, слід наголосити, що в поняття "професійна освіта" входить не лише вузько професійне, але й соціальне і особистісне її становлення і розвиток, яке забезпечується в професійній школі. Професійна освіта охоплює як мінімум три складові, а саме: загальноосвітню підготовку, загальнотехнологічну і загальнотехнічну підготовку (іноді її називають загальнопрофесійною) і власне професійну (спеціальну) підготовку, яку поділяють на теоретичне і практичне навчання і навчальне проектування.

Загальноосвітня (загальнонаукова) підготовка в системі професійної освіти – це оволодіння системою загальнонаукових знань, умінь і навичок, націлених на засвоєння соціального досвіду: розумовий та фізичний розвиток, формування моральних орієнтацій, здійснення емоційно-ціннісних відносин тощо.

Загальнотехнічна і загальнотехнологічна (техніко-технологічна) підготовка розглядається як оволодіння системою знань, умінь і навичок в галузі перетворювальної техніко-технологічної діяльності.

Професійна (спеціальна) підготовка – це оволодіння сукупністю спеціальних знань, навичок і вмінь, які дають можливість виконувати роботу в галузі певної професійної діяльності.

Зрозуміло, що загальноосвітня (загальнонаукова) підготовка є основою для загальнотехнічної і загальнотехнологічної (техніко-технологічної) підготовки, котра, в свою чергу, є базою для професійної (спеціальної) підготовки.

Фундаментальна професійна освіта відповідно включає в себе фундаментальну загальнонаукову підготовку, фундаментальну техніко-технологічну підготовку і фундаментальну професійну (спеціальну) підготовку. Очевидно, що вони складаються з фундаментальних знань, фундаментальної діяльності і її інструментарію (умінь) і фундаментальних особистісних якостей і духовних цінностей.

Фундаментальний зміст загальнонаукової підготовки є теоретичною основою техніко-технологічної і професійної підготовки. Отже, він імпліцитно присутній в фундаментальному змісті техніко-технологічної підготовки поряд з власне фундаментальним техніко-технологічним змістом, до якого входять не лише елементи фундаментальної частини змісту загальнонаукової підготовки, але й елементи прикладного змісту загальнонаукової підготовки. Наприклад, фундаментальна частина змісту такого навчального предмета, як технічна механіка, який входить в предметний склад загальнотехнічної підготовки, включає в себе не лише фундаментальний закон всесвітнього тяжіння, який належить до фундаментальної частини змісту фізичної освіти, а й закон статички, збереження енергії й імпульсу, які належать до прикладної частини змісту фізичної освіти. Аналогічно фундаментальний зміст професійної

підготовки поряд з власне фундаментальним професійним змістом включає в себе елементи фундаментального і прикладного змісту загальнонаукової і техніко-технологічної підготовки.

Отже, фундаментальну професійну освіту слід розглядати як результат інтеграції загальнонаукової, фундаментальної техніко-технологічної і фундаментальної професійної (спеціальної) підготовок.

Особливе значення у фундаменталізації професійної освіти має "філософія якості". Оскільки вектор фундаменталізації в сучасних соціокультурних умовах мусить бути зорієнтований на розвиток особистості, то проблема гарантованої якості з підготовки спеціалістів невіддільна від проблеми якості навчання і якості його результатів. "Філософія якості", яка має в своїй основі особистість, перехід від якості технологій до якості особистості, до якості освіти, а в кінцевому підсумку, до якості громадського інтелекту, – становить основу системи якості в США, Японії, Європі. Мова має йти про якісно нові цілі, нові дидактичні принципи відбору, ціннісно-сміслового наповнення і структурування змісту освіти, нової якості освіченості спеціаліста як особистості і професіонала.

Таким чином, фундаменталізація професійної освіти підвищує її якість з погляду кардинального перегляду методологічного, аксіологічного, культурологічного фундаменту особистості учня і студента, їх навчально-пізнавальної і майбутньої професійної діяльності.

Семен Гончаренко

ФУНДАМЕНТАЛІЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Резюме

Аналізується суть фундаменталізації освіти як її спрямування на забезпечення учням узагальнених і універсальних знань, на формування в них загальної культури, узагальнених способів мислення і діяльності. Фундаменталізація освіти не зводиться до механічного збільшення обсягу вивчення математики, природничих чи технічних наук. Фундаменталізація професійної освіти необхідна для гармонійної адаптації особистості до соціальних, економічних, технологічних і природничих чинників життя. Фундаментальна професійна освіта включає фундаментальну загальнонаукову, фундаментальну техніко-технологічну і фундаментальну професійну (спеціальну) підготовку.

Semen Gonczarenko

TWORZENIE PODSTAW KSZTAŁCENIA ZAWODOWEGO

Streszczenie

Przeanalizowano związek między ustalaniem podstaw kształcenia zawodowego a jego ukierunkowaniem na zagwarantowanie uczniom kultury ogólnej, uniwersalnej wiedzy i sposobów myślenia i działalności. Nie sprowadza się to do mechanicznego zwiększania ilości godzin nauczania matematyki, nauk przyrodniczych czy technicznych, lecz do uwzględnienia społecznych, ekonomicznych, technologicznych i przyrodniczych warunków życia. Tworzenie podstaw kształcenia zawodowego obejmuje gruntowne przygotowanie: ogólnonaukowe, techniczno-technologiczne i zawodowe (specjalne).

Semen Goncharenko

FUNDAMENTALIZATION OF VOCATIONAL EDUCATION

Summary

The essence of the fundamentalization of education as its direction at providing students with generalized and universal knowledge, at formation of their general culture, generalized ways of thinking and activity is analysed. The fundamentalization of education does not come to mechanical increase of the volume of learning mathematics, natural or technical sciences. The fundamentalization of vocational education is necessary for harmonious adaptation of a personality for social, economical, technological and natural factors of life. The fundamental vocational education includes fundamental general scientific, fundamental technical and technological and fundamental vocational (special) training.